

Hoofden als kolen,

OF KOLEN ALS HOOFDEN *René Zanderink*

DE BAKKER VAN EEKLO, TWEEDE
HELFT 16E EEUW, THEMA VAN
DE ANTWERPSE SCHILDER
JAN VAN WECHELLEN (BRUIKLEEN
SINDS 1949 AAN HET MUIDER-
SLOT, EIGENDOM RIJSMUSEUM
AMSTERDAM)

De bedompte spruitjeslucht was lange tijd berucht in Nederland. Veroorzaakt door het meer dan gaarkoken van spruitjes en boerenkool, staat het symbool voor bekrompenheid. Toch is dit niet gecultiveerd op schilderijen uit de Gouden Eeuw. Daar wordt voornamelijk de kleurenpracht van de rode, paarse, roze, witte en groene kool tentoongespreid. Daarnaast zijn de kolen vaak groter dan een mensenhoofd of nemen kolen zelfs de plaats in van een hoofd. In de daarop volgende eeuwen waren het vrijwel uitsluitend de gekleurde kolen die aan het doek werden toevertrouwd, nu als statussymbool of vruchtbaarheidssymbool. Alles over kool in deze aflevering van de serie over eten in de kunst.

> DE BAKKER VAN EEKLO (PARTICULIERE COLLECTIE, BELGIË)

1. WITTE KOOL MET GROTE BREDE BLADEREN EN VELE Dikke RIBBEN.

HET BLAD IS EERST GROEN EN BIJ HET SLUITEN WIT

2. SAVOOIEKOOL (GELE OF GROENE KOOL), DIE NIET ZO GOED GESLOTEN IS

EN EEN SLECHTE KOUDETOLERANTIE HEEFT

Het verhaal wil dat er ooit in het huidige Eeklo, een dorpje tussen Gent en Brugge, een bakker woonde die hoofden kon ombakken. Mensen die een hoofd hadden dat hen niet aanstond, konden daar terecht om dat belangrijke onderdeel van hun lichaam en persoonlijkheid naar eigen inzicht en wens te laten veranderen.

Bakker van Eeklo

De legende verhaalt: 'Deze bakker was in het bezit van een vocht, waarmee hij de menselijke hoofden kon insmeeren en daarna in den oven doen. Ze werden dan veranderd naar den wensch van degenen, die de koppen aanbrachten. Tegelijkertijd veranderden dan ook de karaktereigenschappen, eveneens volgens wensch. Het bloeden ging hij tegen door een groene kool op den romp te plaatsen'.

Die kool zorgde ervoor dat je bleef leven, terwijl je hoofd werd omgebakken. De medische praktijk van die tijd gebruikte koolbladeren om wonden te verbinden ('sluitkool') en de genezing ervan te bevorderen, in het kader van de zogenaamde signatuurleer. Ook werden rodekoolbladeren op rode vlekken of brandwonden gelegd.

Zodra het eigen hoofd uit de oven kwam, zette de bakker je nieuwe hoofd op je lichaam en kon je weer naar huis. Ging er ergens in het bakproces iets mis, dan werd je een misbaksel, een halve gare of een heethoofd. Cosmetische chirurgie, avant la lettre dus. Op de achtergrond van de schilderijen *De bakker van Eeklo* is de zogenaamde Oudewijvenmolen ook als een verwijzing naar deze verjongingskuur te zien. Het effect van de kuur is rechts waarneembaar, waar elegant geklede jonheeren staan te dringen voor de 'jonge dames'.

Er bestaan minstens negen van deze voorstellingen, die vermoedelijk alle zijn terug te voeren op één verdwenen schilderij van de Vlaamse schilder Jan van Wechelen: *La cuisine des têtes*. Er zijn nog twee aanwezig in de Lage Landen, de overige bevinden zich in Frankrijk, Duitsland, Italië, Spanje en de Verenigde Staten.

1

2

3. RODE KOOL, MET GROOT BREED EFFEN, BRUIN TOT DONKERROOD OF OOK GROEN BLAD MET ROODACHTIGE RIBBEN

4. ROOSKENS, DIT ZIJN RODEKOOLTYPEN MET EEN LICHTROOD GEKLEURDE KOOL (EN DUS NIET PAARS ZOALS DE HUIDIGE RODEKOOL)

Vijf kooltypen volgens Dodoens

1 WITTE KOOL

2 SAVOOIEKOOL

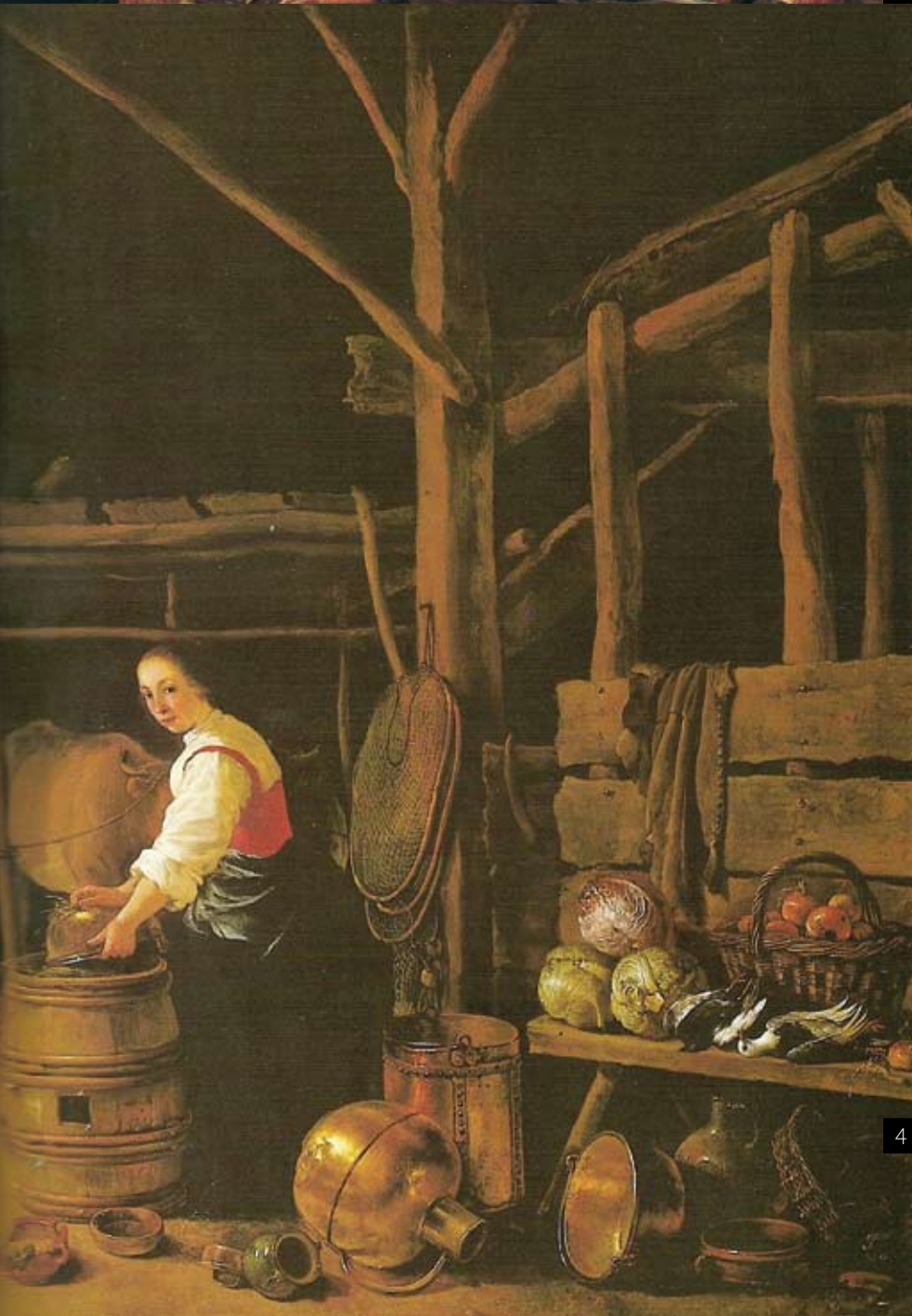

3 RODE KOOL

4 ROOSKENS

5 GHEHACKELDE OF GEGRONCKELDE KOOL, OOK WEL KRULKOOL GEHETEN. DIT IS EEN TYPE DAT OP ONZE BOERENKOOL LIJKT, MAAR HET ONDERSCHIEDT ZICH DOORDAT HET VERTAKT IS. DIT IS WAT WE LATER EEUWIG MOES OF SPLIJTKOOL ZIJN GAAN NOEMEN. DEZE VARIANT IS NIET OP SCHILDERIJEN UIT DE GOUDEN EEUW TE VINDEN.

Volgens Korine Hazelzet in het boekje *Heethoofden, misbaksels en halve garen* (1988) laten de schilders op deze schilderijen zien hoe de burgermoraal van de nieuwe vierde klasse, de burgerij, naast die van adel, kerk en boeren werd gevormd (lees: verbeterd). Als ware hervormers smeden zij de huwelijksmoraal en de gedragingen van de nieuwe stand in een voor die tijd modern jasje. De ideale burger was iemand die zijn hoofd koel hield en zijn ziel rein, iemand op wie men aankon en op wiens zedelijk gedrag niets viel aan te merken.

Volgens anderen zouden hervormden zich onder Spaanse druk laten ombakken tot katholieken; sommige klanten van de bakker zijn met gevouwen handen afgebeeld. In dat opzicht is het wel opvallend dat spruitjeslucht inmiddels synoniem staat voor bekrompen opvattingen.

Hoofden of kolen

In die tijd werd de kool 'kabuiskool' of 'buyskool' genoemd, afgeleid van het Latijnse woord *caput* voor hoofd (Engels: *cabbage*, Frans: *caboché*). In België wordt gesloten kool of sluitkool nog zo genoemd. Kool was dus niet zomaar een ronde variant van een hoofd, maar een woordelijk synoniem. Een groot verschil met appels of andere ronde vruchten of groenten.

Warmoes van kolen

In 1554 onderscheidt Dodoens, plantkundige en arts, in zijn *Cruydeboek* vijf kooltypen, zie kader.

Dodoens vermeldt geen boerenkool, althans niet de huidige onvertakte vorm. Deze is alleen zichtbaar op het schilderij van Sybrand van Beest. Redenen hiervoor kunnen zijn dat boerenkool door zijn gekrulde fijne bladeren te moeilijk te schilderen was, of dat de kool (zie de naam) te alledaags of boers was om voor de opdrachtgevers een statussymbool of vruchtbaarheidssymbool te kunnen zijn. Vandaar dat de kool op het schilderij van Van Beest – evenals de varkens op enkele van zijn andere schilderijen – op de grond ligt, te banaal en alledaags om op een verhoging te presenteren.

Opvallend is ook dat Vincent van Gogh, die zich niet genereerde om het boerenleven in beeld te brengen (denk aan *De aardappeleters*), rode, witte en groene kool schildert maar geen boerenkool.

Ook twee Amsterdamse eind zeventiende-eeuwse gevelstenen uit de Jordaan (in de Willemsstraat en de Goudsbloemstraat, vlak bij de Noordermarkt) tonen ronde groene kolen, waarbij de tekst 'Kool is kool' veelzeggend is: kool is niets anders dan kool, en al helemaal geen hoofd. Gevelstenen met boerenkool zijn onbekend.

Spruitkool (vooralsnog is hier geen schilderij van vóór de Tweede Wereldoorlog bekend) ontstond vanuit Brussel en nog later dan bloemkool. Het vat waarin een ander alledaags koolgerecht werd gemaakt, zuurkool, is daarentegen onder andere op het schilderij van Joachim Beuckelaer afgebeeld, juist vóór de waterput. Maar misschien had zuurkool als remedie tegen scheurbuik juist wel een positieve status.

Vrouwelijk symbool

De eerste die in Nederland op basis van schilderijen bekeek welke groenterassen er op voorkwamen was de Wageningse plantenveredelaar Anton Zeven, die hierover in 1984 publiceerde. Hij stelde dat kolen vooral afgebeeld werden in schuur- of stalinterieurs, boerenhuisinterieurs, in keukenstukken en in groente- en fruitstalletjes op markten.

Hetzelfde genre schilderijen dus als bij wortelen (zie mijn artikelen in *ORIGINE* 2006-5 en 6). In veel gevallen is de symboliek op deze schilderijen vrijwel identiek, wortelen en rapen staan voor de mannelijk-

heid, kolen en uien als symbool van de over elkaar hangende lagen van de baarmoeder voor vrouwelijkheid. Kinderen kwamen ook uit de kolen.

De voornoemde schilderijen van de *Bakker van Eeklo* horen dan ook eigenlijk in geen enkel genre thuis, of het zouden een soort van metafysische sprookjes moeten zijn. Op het raakvlak van beide genres, zeg maar van de echte groentestukken en de *Bakker van Eeklo*-werken, bevinden zich de schilderijen met onnoemelijk grote kolen. Dergelijk grote kolen komen nu nog sporadisch voor, men ziet ze alleen nog maar bij wedstrijden in de Verenigde Staten en Engeland.

Vaak is de kool enkele malen groter dan het hoofd van de vrouw of man op het schilderij. Ze zijn zelfs groter dan de kolen/hoofden op de schilderijen van de *Bakker van Eeklo*.

In de Verenigde Staten worden dergelijke grote *kolen large-headed cabbages* genoemd. Volgens Donna Barnes en Peter Rose in het boek *Matters of taste* bestelde Jeremias van Rensselaer (1632-1674) in de New Yorkse kolonie (Rensselaerwyck) de eerste koolzaden uit Nederland; ze heetten destijds Leidse kolen, genoemd naar de stad waar ze zouden zijn ontstaan. Vermoedelijk wordt hiermee bedoeld op wat wij hier in Nederland Westlandse rassen noemen.

Deze grootkoppige rassen zijn bij ons verdwenen. Kolen werden handzamer en qua blad minder grof. Volgens Barnes en Rose zouden dergelijke reuzenkolen besteld zijn om de strijd aan te gaan met de grote pompoenen. De kolonisten wilden zo snel mogelijk zo groot mogelijke groentesoorten kweken. Zeven vermeldt in zijn artikel 16 schilderijen waarop een bloemkool is afgebeeld en 67 schilderijen

met gemiddeld zo'n 3 sluitkolen per schilderij (rode, groene en witte). Hij stelt dat de bloemkolen wit, groot en gesloten zijn, dus anders dan onze huidige die open zijn. Op een schilderij van Adriaen van Utrecht zijn bloemkolen met zeer lange stelen, tot 30 cm, te zien. Zeven noemt namen van schilders als Pieter Aertsen, Joachim Beuckelaer, Floris van Schooten, Lucas van Valkenborgh en Gerard Dou waarop regelmatig kolen voorkomen.

Eraan toegevoegd kunnen worden Gabriel Metsu, Jan Steen, Jan Buesem, Hendrik Sorgh en de enige vrouwelijke schilder Magdalena Pietersz. Dodoens vermeldde deze bloemkool niet in zijn standaardwerk, maar wel in latere werken

DE KOOL LIGT OP HET SCHILDERIJ VAN VAN BEEST OP DE GROND, TE BANAAL EN TE ALLEDAAGS OM OP EEN VERHOGING TE PRESENTEREN.

(als 'bloem kool'). Daar heeft mee te maken dat pas in de zestiende eeuw een gesloten type naar ons land kwam, vanuit het Middellandse Zeegebied. Open bloemkool komt pas sinds de negentiende eeuw in Nederland voor. De bloemkool staat centraal op het schilderij van Beuckelaer. In Engeland betaalde men er in die tijd fabelachtige sommen voor, dus dat zal de oorzaak zijn van de centrale positie in de compositie.

VINCENT VAN GOGH,
STILLEVEN MET KOOL EN UIEN,
1887, PARIJS

<< FRANCOIS RIJCKHALS,
SCHUURINTERIEUR

<< LUCAS VAN VALKENBORGH,
GROENTEMARKT (JULI-AUGUSTUS)

DE KOLONISTEN WILDEN ZO SNEL MOGELIJK ZO GROOT MOGELIJKE GROENTESOORTEN KWEKEN.

JOACHIM BEUCKELAER,
DE GROENTEVERKOOPSTER, 1563,
MUSEE DE

Paarse kool

Opvallend is dat er twee kleurschakeringen bij rode kolen voorkomen op schilderijen; Zeven noemt die rode rode (of echte rode) kolen en paarse rode kolen. De rode rode kool komt sinds het begin van de twintigste eeuw niet meer voor. Dit type rode kool is te zien op het schilderij van Beuckelaer in Museum Boijmans Van Beuningen.

Zeven suggereert dat deze rode rode kool het door Dodoens genoemde type rooskens is, maar op het schilderij van Beuckelaer zijn naast de rode en paarse kolen, ook duidelijk roze-witte kolen te zien, dit zijn de eerste door kruising van rode en witte kool ontstane rassen.

Naast het door Dodoens beschreven type van groene kool met rode nerven, te zien op een schilderij van Lucas van Valkenborgh, waren er destijds ook rode kolen met groene nerven, zoals tegenwoordig snijbietbladeren eruit zien. <